

РОЗВИТОК СЛУХОВОГО СПРИЙМАННЯ Й УВАГИ В ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Юлія Шевченко, Дар'я Нестеровська

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Анотація:

У статті розкрито особливості розвитку слухового сприймання й уваги учнів у початковій школі. Проаналізовано праці відомих педагогів і психологів, присвячені порушеній проблемі. Досліджено психологічний і педагогічний аспекти розвитку сприймання й уваги. Надано деякі пропозиції щодо проведення необхідних заходів для досягнення поставлених цілей, наведено приклади вправ та ігор для молодших школярів, що полегшують дітям навчання, а для вчителя слугують ефективним і результативним способом впливу на учнів початкової школи.

Ключові слова:

слухове сприйняття; увага; фонематичний слух; розвиток; особистість.

Аннотация:

Шевченко Юлия, Дарья Нестеровская. Развитие слухового восприятия и внимания у детей младшего школьного возраста. В статье раскрыты особенности развития слухового восприятия и внимания учащихся в начальной школе. Проанализированы труды известных педагогов и психологов, касающиеся данной проблемы. Исследованы психологический и педагогический аспекты развития восприятия и внимания. Даны некоторые рекомендации о проведении необходимых мероприятий для достижения поставленных целей, приведены примеры упражнений и игр для младших школьников, которые облегчают им обучение, а для учителя служат эффективным и результативным способом воздействия на учеников начальной школы.

Ключевые слова:

слуховое восприятие; внимание; фонематический слух; развитие; личность.

Resume:

Shevchenko Yuliia, Nesterovs'ka Daria. Development of acoustical perception and attention in junior schoolchildren.

The article reveals features of acoustical perception and attention in junior schoolchildren. The authors analyzed scientific works of the prominent pedagogues and psychologists who studied the issue in the past and who are working on it at present. The psychological, pedagogical aspects of this problem have been highlighted in the article. Games and exercises are given as an example for primary school. They facilitate study for children and help to achieve the objectives. The types of attention are listed in the paper. The main problems in this area are defined. Also ways of their solution are found. Development of acoustic perception and attention is one of the main components of all-round development of each schoolchild as a person.

Key words:

acoustic perception; attention; phonemic hearing; development; personality.

Постановка проблеми. Від самого народження людину оточують різні звуки: звуки природи (шум води, шелестіня листя), звуки музики, гул машин тощо, які дитина спочатку сприймає підсвідомо. Згодом виникає необхідність набуття вмінь, які допомогли б дитині концентрувати увагу на одному звуку й виділяти його з загального потоку, визначати його темп, силу та гучність. Це вміння не лише охоплює власне слух, а й здатність прислухатися, що допомагає дитині пізнавати навколишній світ.

Слухове сприймання є важливою особливістю кожної людини, без нього неможливо навчитися чути й розуміти мову, а отже, правильно говорити.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку слухового сприймання присвячено праці не лише вітчизняних (В. М'ясищева, А. Леонтьєва, В. Сухомлинський, А. Макаренко), а й західноєвропейських педагогів і психологів. Категорія особистості посідає в сучасних наукових дослідженнях важливе місце. Особистість, як відомо, має свою структуру, одними з найважливіших складників якої можна вважати сприймання та увагу. Розвиток сприймання та уваги тісно пов'язаний як з фізіологічними, так і психічними процесами. Над розвитком і вдосконаленням цих психічних процесів працюють від самого народження. Особистості при цьому активно допомагають спочатку вихователі в дитячому садку, потім

учителі початкової школи. Робота над розвитком і удосконаленням цих психічних процесів планується так, щоб використати потенціал особистості й залучити до цього її основні психічні процеси [3].

Слухова чутливість у дітей характеризується значними індивідуальними відмінностями. Здатність до розрізнення висоти звуків розвивається під час занять музикою, а також за допомогою спеціальних вправ. Зниження слуху в дітей може залишитися непоміченим, оскільки дитина, яка погано чує, часто правильно вгадує сказане (за виразом обличчя, рухом губ). Знати про те, чи добре дитина чує, дуже важливо, бо за недостатньої гостроти слуху може затримуватися розумовий і мовний розвиток дитини.

З часом у дітей підвищуються точність і правильність рухів, прискорюється процес утворення рухових навичок. Але якщо вони легко виконують «великі рухи», що не потребують значного фізичного напруження (ходьба, біг, танок), то виконання точних дрібних рухів руками в них ускладнене (письмо, малювання, шиття). Це свідчить про недостатність розвитку координації рухів у цьому віці. Разом з руховими відчуттями розвиваються дотикові відчуття. В учнів збільшується точність сприймання форми, розміру, фактури предмета, коли вони його торкаються.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для того, щоб дитина навчилася говорити чітко,

правильно й добре орієнтувалася в просторі слухового сприймання, увагу та пам'ять потрібно розвивати з раннього дитинства, у тісній роботі педагогів і батьків, які є головними в процесі становлення кожної дитини як особистості. У пошуках найбільш ефективних і комфортних для дитини методів навчання, які цілком відповідали б наявним потребам, слід звернути увагу на ігровий метод як найбільш результативний, що нині активно застосовується. Саме гра дає можливість діяти за звуковим сигналом, допомагає навчити дітей розрізняти предмети й об'єкти в навколишньому середовищі за характерними звуками й шумами, співвідносити свої дії з сигналами, результатом чого є корекція недоліків слухового сприйняття [2].

Важливим аспектом розвитку слухового сприйняття є розвиток фонематичного слуху в дітей. Фонематичний слух – це здатність до розпізнавання й диференціації звуків мови. Якщо в дитини він розвинений недостатньо, то вона неправильно сприймає деякі звуки, не розрізняє їх при вимові. Як наслідок, виникають труднощі зі сприйняттям мови співрозмовника й труднощі з писемною діяльністю, у результаті чого дитина в майбутньому може мати недостатній рівень грамотності й проблеми з читанням [1].

Для розв'язання цієї проблеми можна застосовувати такі вправи та ігри, що зацікавлять дітей, не дуже відрізнятимуться від їхньої головної діяльності, а вчителям чи батькам дадуть змогу вилунувати на становлення сприймання й уваги як одних з головних психічних процесів дитини й удосконалити їх. Ефективними є вправи, де учні повинні уважно слухати вказівки, а потім виконувати їх відповідно до змісту, наприклад:

Сядьте ті, хто сьогодні був у школі.

Сядьте ті, хто любить математику.

Сядьте ті, хто любить танцювати.

Сядьте ті, хто любить малювати.

Сядьте ті, хто любить читати.

Цю вправу можна ускладнювати, відповідно до вікових особливостей дітей, пристосовувати до окремого класу чи іншої групи.

Для розвитку сприймання кольорів, назв чи інших ознак предметів або живих організмів оптимальною буде вправа, що являє собою демонстрування дітям, наприклад, якоїсь кількості фруктів та овочів. Потім слід змішати демонстраційні картинки із зовсім зайвими, що ще не показувалися дітям, – і продемонструвати на екрані, щоб діти, побачивши знайомі картинки, плескали в долоні. Цю ж гру можна застосовувати на уроках з різною тематикою.

Психологи зазначають, що сприймання в молодших школярів є достатньо розвиненим (ім притаманна висока гострота зору та слуху,

вони легко орієнтуються в різноманітних формах і кольорах), проте ще слабо диференційоване. Діти цього віку ще не вміють робити цілеспрямованого аналізу результатів сприймання, вирізняти серед них головне, істотне, їх сприйманню властива виражена емоційність. Включення школярів у процес учіння сприяє формуванню в них такого виду діяльності, як спостережливість. У процесі навчання забезпечується зростання швидкості перебігу процесів сприймання, збільшення кількості сприйнятих об'єктів, розширення обсягу їх запам'ятовування.

Якісні зміни в розвитку сприйняття являють собою певні перетворення структури сприймання, унаслідок чого збільшується його пізнавальна ефективність. Поступово сприймання в молодших школярів стає більш довільним, цілеспрямованим, категорійним процесом. Воно характеризується цілісністю, емоційністю, яскравістю, вибірковістю.

Що ж до розвитку уваги молодших школярів, то слід наголосити: однією з особливостей довільної уваги молодших школярів є низький рівень її вибірковості, диференційованості. Юні особистості як у дитячому садку, так і в початковій школі не можуть своєю увагою довго втримувати на чомусь одному, їхня увага розсіяна й не стійка. Як правило, найбільш яскраво це виявляється в дитячому садку й у перших двох класах школи, після чого вже розвивається стійкість уваги чи вдосконалення її та розвиток загалом. У початковій школі дітей учать розрізняти головне й другорядне, прищеплюють їм уміння розмежовувати важливе й те, що не заслуговує на особливу увагу. Так, молодші школярі намагаються «схопити» все пояснення вчителя, не розрізняючи в ньому суттєве (головне) і другорядне. Учні молодших класів майже на одному рівні фіксують і головне, і другорядне.

У молодших школярів нерозвиненою є довільна увага. У них, як і на попередньому віковому етапі, домінує увага мимовільна, спрямована на нові, яскраві об'єкти. Через слабкість гальмівних процесів увага характеризується нестійкістю. Поступово увага молодших школярів стає довільною: спочатку під час виконання завдань, поставлених дорослими, далі – у процесі реалізації самостійно поставленої перед собою мети; спочатку – під час контролю за діяльністю з боку вчителя, далі – у процесі контролю з боку однокласників і самоконтролю. У молодших школярів збільшується обсяг і стійкість уваги.

Увага – це спрямованість психіки на певні об'єкти, що мають для особистості стійку або ситуативну значущість. Під спрямованістю розуміють вибірковий характер пізнавальної

діяльності й довільний вибір її об'єктів. Іншою особливістю уваги є зосередженість на психічній діяльності. Зосередженість передбачає не тільки відгородження від усього стороннього та зайвого, а й ігнорування його. Науковці зазначають, що перший етап концентрації уваги здійснюється вже на рівні органів чуття. Сутність уваги виявляється в доборі значущих потреб, що відповідають цій діяльності, та ігноруванні інших – побічних, неважливих. Тісно переплітається з добором функція утримання цієї діяльності доти, доки не завершиться акт поведінки, пізнавальна діяльність.

У процесі навчання в учнів здійснюється розвиток пізнавальних процесів, який характеризується кількісними та якісними змінами. Вони виявляються, зокрема, у розвитку сприймання. Кількісні зміни полягають у збільшенні швидкості перебігу процесу сприймання, збільшенні кількості сприйнятих об'єктів, у розширенні обсягу їх запам'ятовування тощо. Якісні зміни являють собою певні перетворення структури сприймання, виникнення нових його особливостей, які знаменують собою піднесення його пізнавальної ефективності.

У молодших школярів сприймання стає більш довільним, цілеспрямованим і категорійним процесом. Сприймаючи нові для них предмети і явища, учні прагнуть зіставляти їх з певною категорією об'єктів. Особливості сприймання молодших школярів виявляються у виконанні завдань на вибір об'єктів з певної їх сукупності.

Вибираючи предмети, діти орієнтуються здебільшого на їх колір і форму. В одних випадках за характерною ознаку предмета вони обирають форму, а в інших – колір. Чим старшими є учні початкових класів, тим більшу роль у їхньому сприйманні відіграє форма. Збільшується й точність розрізнення форм предметів. Молодші школярі широко використовують форму для впізнання й порівняння предметів навіть тоді, коли вони не знають назви форми. Зростання обізнаності учнів з назвами форм (трикутник, чотирикутник, коло тощо) має важливе значення для розвитку точності й повноти сприймання.

Особлива увага приділяється формуванню й розвитку творчої уяви. На основі власного життєвого досвіду в дітей з'являються нові образи й діти переходять на вищий щабель – від простого довільного комбінування до логічно обґрунтованої побудови нових образів.

Увага може проявлятися в сенсорних, мнемічних, розумових і рухових процесах. Виділяють також слухову й зорову увагу. Залежно від характеру спрямованості й зосередження виділяють мимовільну й довільну увагу. Мимовільна увага виникає і підтримується незалежно від свідомих намірів

людини. Довільна увага – це свідоме регулювання уваги. У дітей початкових класів переважає звичайна мимовільна увага.

Завдяки спеціальному корекційно спрямованому навчанню, трудовій підготовці в допоміжній школі недоліки перцептивної діяльності розумово відсталих дітей долаються. Учні навчаються розрізняти предмети за кольором, формою, величиною, опановують необхідні терміни для називання цих ознак предмета. У них збільшується обсяг і гострота зору, покращується фонематичний слух, удосконалюються всі перцептивні функції, зокрема осмисленість, системність, константність. Наявність відставання в розвитку сприймання в старшокласників можна помітити лише завдяки спеціально організованому психологічному обстеженню.

Однією з проблем у молодших школярів є швидке переключення уваги. Переключення уваги – це навмисне перенесення уваги з одного на інший предмет, якщо цього вимагає діяльність. Переключення може бути зумовлено або програмою свідомості поведінки, вимогами свідомості, або необхідністю залучення до нового виду діяльності, відповідно до умов, що змінюються. Воно може здійснюватися також і в умовах відпочинку [4].

Важливе значення має розподіл уваги в процесі навчання. Деякою мірою це залежить від учителя. Учителю, який пояснює матеріал, повинен стежити за змістом свого мовлення, контролювати логіку, послідовність викладення й водночас спостерігати за тим, чи сприймають учні новий матеріал. Уміння розподіляти увагу формується в процесі оволодіння діяльністю, воно може бути розвинене шляхом вправ і набутий відповідних навичок.

Однією з негативних сторін уваги є неуважність. Неуважність може проявлятися в нездатності до тривалого інтенсивного зосередження, у легкому й частому відволіканню від основної діяльності. Цей вид неуважності нерідко стає причиною зниження працездатності й неорганізованості поведінки. Що ж до причин виникнення неуважності, то їх багато. Це може бути як стійка особистісна неуважність, так і неуважність загальна, спричинена іншими факторами.

У молодших школярів інтенсивно розвивається друга сигнальна система, що тісно взаємодіє з абстрактним мисленням і мовленням. Для успішної та ефективної організації навчальної роботи школярів потрібно піклуватися про розвиток у них довільної уваги й формування вольових зусиль для подолання труднощів під час процесу оволодіння знаннями. Молодий школяр, плануючи свою діяльність, проговорює те, що він повинен зробити й у якій послідовності буде виконувати завдання. Діти

в початкових класах можуть довільно регулювати свою поведінку, оскільки мимовільна увага переважає. Їм важко сконцентрувати свою увагу на одноманітній і малопривабливій діяльності, що, як правило, потребує розумового навантаження. Переключаючи свою увагу на сторонні речі, діти тим самим рятуються від перевтоми. Така особливість дитячої уваги потребує внесення до уроків елементів гри та достатньої зміни форм діяльності. Саме тому під час викладання матеріалу вчитель повинен змінювати форми діяльності й використовувати цікаві вправи в навчальному процесі.

Увага в молодших школярів характеризується низькою стійкістю, малим обсягом, слабким розподілом, нерозвиненим переключенням. Ці особливості уваги слід урахувати в процесі навчання й виховання. Виклад матеріалу повинен бути цікавим, емоційно насиченим, з широким застосуванням наочності, а сам матеріал – доступним і відповідним до віку дітей. Для кращого засвоєння матеріалу чи нової інформації необхідно їх переплітати зі старою, засвоєною раніше. Навчання дитини в школі, сам процес здобування знань – усе це сприяє швидкому збільшенню в молодших школярів мимовільної уваги, яка розвивається в них, головне, на основі інтересу й зацікавленості.

Удосконалення механізмів уваги детермінує розвиток її властивостей – стійкості, концентрації, переключення, розподілу й обсягу. Якщо в молодших школярів є інтерес до об'єкта або предмета, ступінь зосередженості уваги

на ньому може бути високим. Але тривалість зосередженого стану в учнів невелика.

Успішне виховання уваги в учнів значно залежить від уміння вчителя розподіляти на уроці свою увагу, бо той, хто буде сам уважний до роботи учнів, зуміє організувати їй роботу дітей і буде успішно виховувати в них увагу.

У навчальній діяльності школяра такий психічний процес, як увага, відіграє важливу роль. Завдяки йому відбувається відбір необхідної інформації й відсікання зайвої. Щоб втримати увагу, учитель вдається до різних методів зосередження. Однею з умов підтримки уваги є розмаїтість матеріалу, що узагальнюється, послідовність його викладу й розкриття. Дуже важливим для організації уваги є вміння вчителя мотивувати дитину, запропонувати їй завдання, яке вона сприйняла б, тобто викликати в неї інтерес, внести відому емоційну насиченість і зробити відповідний емоційний акцент [4].

Висновки. Розвиток слухового сприймання й уваги дуже важливий ще з перших днів життя дитини. Надання цьому процесу належної уваги з боку батьків, а згодом вихователів і вчителів полегшить дитині навчання в школі: вона буде легко засвоювати нові знання, безпомилково читати й писати, концентруючи свою увагу на потрібному, що забезпечить їй здоровіше життя загалом.

Подальшого вивчення, на нашу думку, потребує такий аспект порушеної проблеми, як розвиток слухового сприймання й уваги під час освітнього процесу в початковій школі.

Список використаних джерел

1. Волкова Н. П. Педагогіка: для студентів вищих навчальних закладів / Н. П. Волкова. — К.: Академія, 2002. — 576 с.
2. Хомич Л. О. Професійно-педагогічна підготовка вчителя початкових класів / Л. О. Хомич. — К.: Магістр-S, 2001. — 124 с.
3. Енциклопедія освіти / гол. ред. В. Г. Крем'яч. — К.: Юрінком Інтер, 2008. — 1040 с.
4. Загальна психологія: підручник для студентів вищих навчальних закладів / Максименко С. Д., Зайчук В. О., Клименко В. В., Соловйенко В. О.; за заг. ред. вид-ва акад. С. Д. Максименка. — К.: Форум, 2000. — 521 с.

Рецензент: Приходько М.І. – д.пед.н., професор

References

1. Volkova, N. P. (2002). *Pedagogy: guide for students of higher educational establishments*. Kyiv: Akademia. [in Ukrainian]
2. Khomych, L. O. (2001). *Professional-pedagogical training of a primary school teacher*. Kyiv: Magistr-S. [in Ukrainian]
3. Kremin, V. H. (2008). *Encyclopedia of education (2008)*. Kyiv: Yurinkom Inter. [in Ukrainian]
4. Maksymenko, S. D., Zaichuk, V. O., Klymenko, V. V. (2000). *General psychology: Textbook for students of higher educational establishments*. Kyiv: Forum. [in Ukrainian]

Відомості про автора:

Шевченко Юлія Михайлівна
kukla71@mail.ru

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького
вул. Гетьманська, 20, м. Мелітополь,
Запорізька область, 72312, Україна;

Нестеровська Дар'я Віталіївна

dnesterovskaya@inbox.ru

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького
вул. Гетьманська, 20, м. Мелітополь,
Запорізька обл., 72312, Україна

doi: <http://dx.doi.org/10.7905/nvmdpu.v0i16.1400>

Матеріал надішов до редакції 30. 04. 2016 р.

Прийнято до друку 01.06.2016 р.